

- Mosco, Vincent. (1996). *The Political Economy of Communication*. London: Sage Publications.
- Mulgan, G. J. (1991). *Communications and Control*. London: The Guildford Press.
- Ross, Gordon (2000). "Government on the Net: Revolutionizing Democracy?" *Critical Mass* 2(2): 12-24.
- Schuler, Doug (1998). <http://hoshi.cic.sfu.ca/~cm/issue5/irr-pt2.html>
- Setzer, Martin (1997). "Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji üzerindeki Etkileri". *Küreselleşmenin Ekonomik ve Siyasal Boyutları*. A. Necati Koçak (der). içinde. Ankara: Kozan ofset. 13-32.
- Şaylan, Gencay. (1997) "Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi ve Teknoloji üzerindeki Etkileri." *Küreselleşmenin Ekonomik ve Siyasal Boyutlar Üzerine Tartışmalar*. A. Necati Koçak (der). içinde. Ankara: Kozan ofset. 35-49.
- Tokgöz, Oya (1994). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge.

Endüstriyel, Mülkiyet Haklarının Sosyo-Kültürel Temelleri

Özet

Bu çalışma, endüstriyel mülkiyet haklarının sosyo-kültürel temelleri üzerinde odaklanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde endüstriyel mülkiyetin bir mülkiyet türü olarak ortaya çıkma tarzı ile endüstriyel mülkiyetin oluşumunu etkileyen sosyo-kültürel ve ekonomik koşullar incelenmektedir. Ayrıca, endüstriyel mülkiyet hakları ile kapitalist sanayileşme arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Son olarak, patentlerin ve markaların Venedik, İngiltere ve ABD'deki tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmektedir.

Mehmet Yüksel
Ankara Üniversitesi,
İletişim Fakültesi

The Socio-Cultural Bases of Industrial Property Rights

Abstract

This article focuses on the socio-cultural bases of industrial property rights. The way industrial property emerged as a kind of property in historical process and socio-cultural and economical conditions influencing the formation of industrial property are examined. Furthermore, relations between industrial property and capitalist industrialization are explored. Lastly, the study provided the historical development of patents and trademarks in Venice, Great Britain and the USA.

Endüstriyel, Mülkiyet Haklarının Sosyo -Kültürel Temelleri

Giriş

Endüstriyel mülkiyet hakları, fikri mülkiyet haklarının kapsamı içindedir. Fikri mülkiyet hakları, yaratıcı düşünce ürünü eserler üzerindeki hakları ifade eden hukuki bir terimdir. Bu terim, biri geniş diğeri dar olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda fikri mülkiyet hakları; insanın yaratıcı fikri emeği sonucu ortaya çıkan bilim ve edebiyat eserleri, müzik eserleri, güzel sanat eserleri, sinematografik eserler ve bilgisayar programları üzerindeki haklar kadar, buluşlar, markalar, faydalı modeller, endüstriyel tasarımlar, coğrafi işaretler, benzeri işaretler, semboller, logolar ve yarı iletken ürün topografyaları(mikroçipler) üzerindeki hakları da ifade etmektedir. Dar anlamda fikri mülkiyet hakları, telif haklarını anlatırken, geniş anlamda fikri mülkiyet hakları kapsamında yer alan endüstriyel mülkiyet hakları ya da sınıf hakları; patentler, faydalı modeller, markalar, endüstriyel tasarımlar ve entegre devre topografyaları üzerindeki hakları ifade etmek üzere kullanılan terimlerdir. Endüstriyel mülkiyetin konusuna; ayrıca, menşe ve mahreç işaretleri gibi coğrafi işaretler, ticarî sırlar ve ticaret unvanları da dahil edilmektedir. Ancak bu çalışmada günümüzde önemi giderek artan ve kökleri çok eskilere giden patentler ve markaların tarihçesi üzerinde durulacaktır.

Patent, icat yapan kimselere idarî otoriteler tarafından belli süreyle sınırlı olarak verilen tekel niteliğindeki entelektüel

mülkiyet imtiyazını ifade ederken; ticarî marka veya kısaca marka üzerindeki hak, bir üretici veya satıcının kendi ürününü veya hizmetini rakip firmaların ürün ve hizmetlerinden ayırt etmek üzere kullandığı özel işaret veya simge üzerindeki hakkını anlatır.

Patentin konusunu buluş yapma ya da icat etme oluşturur. Buluş, mevcut bir soruna çözüm getiren kural, formül, yöntem veya teori şeklinde ortaya çıkar. Çözümler, bazen bir nesne veya ürün olarak (ilaç gibi), bazen bir yöntem olarak (cam eriğinin cıva havuzuna daldırılarak film şeklinde elde edilmesi gibi), bazen de doğada mevcut olan bir şeyin bulunması ve değiştirilmesi olarak (kirliliği yok eden mikroorganizmalar gibi). Günümüzde, teknolojik yeniliklerden bitki türlerine ve mikroorganizmalara kadar geniş bir alan patent konusu olabilmektedir.

Markalar, malları ve hizmetleri ayırt edici niteliğe sahip işaretlerdir. Geniş anlamda kullanılan bu "işaret" sözcüğünün kapsamına grafikler, tasarımlar, kişi adları, kelimeler, harfler, logolar, sayılar, sloganlar, jenerikteki kısa melodiler, üç boyutlu şekiller, renkler ve renk kompozisyonları girmektedir. Günümüzde hizmetler sektöründeki gelişmelere bağlı olarak mal markalarının yanında hizmet markalarının da toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatındaki rolü artmıştır. Bankacılık, sigortacılık, eğitim, turizm, sağlık, danışmanlık, yayıncılık, reklamcılık gibi alanlarda faaliyet gösteren firmalar

hizmetlerinin farklılığını göstermek üzere belli işaretleri seçerek marka olarak tescil ettirmektedirler (Tekinalp, 1999: 332-340).

Başlangıcı çok gerilere giden bir anlayışa göre, bir toplumda icatların ve yeniliklerin teşvik edilmesi, bunların yaratıcısı olan kimselerin ödüllendirilmesiyle mümkün olabilir. Bu fikrin hayata geçirilmesi ise, icadı gerçekleştiren kimseye, kendi icadını rekabete girişmeksizin kullanma fırsatının verilmesini gerektirir. Bu konudaki en eski referanslardan biri, M.Ö. III. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı tarihçi Phylarkhos'un *Banquet of the Learned* adlı eserindeki bir bölümdür. Bu bölümde Phylarkhos, M.Ö. 500 yıllarında, lüks ve refah içindeki yaşamıyla ünlü Yunan kolonisi Sybaris hakkında bilgi verir. Bu kaynağa göre, Sybaris'te, bir pastacı veya aşçı alışılmışın dışında yeni bir yemek veya pasta türü geliştirdiğinde, başkaca hiçbir kimseye, bir yıllık süre zarfında, aynı yemek veya pastayı hazırlama izni verilmiyordu. Bu şekilde bir imtiyaz tanumanın, bazı kimseleri, rakiplerinden üstün gelecek biçimde çaba göstermeye teşvik edeceği düşünülmüştür (Foster ve Shook 1993: 3). Aristoteles (İ.Ö. 384 -322) *Politika* adlı eserinde, patentlere yer vermiş ve yararlı şeyleri icat edenlere yönelik bir ödül sisteminin gerekliliği hakkında yazmıştır (Bryant, 1999: 5). Başlangıçta alışılmışın dışında yeni bir yemek türü geliştirenlere verilen imtiyazla başlayan patent sistemi, zaman içinde, özel hünere sahip ustaları ya da zanaatkarları ülkeye çekmek ve bu yolla kendi insanlarını eğitmek ve endüstriyel gelişmeye katkıda bulunmak gibi düşüncelerle sürdürülmüştür (Klitzke, 1964a: 384).

Romalılar, belli bazı kimselere tekel niteliğinde hak tanımaya veya imtiyaz vermeye kötüye kullanılabilir düşüncesiyle olumlu bakmamakla beraber, yaratıcı insanları ödüllendirmenin önemini kabul etmişlerdir. M.S. 337 yılında Roma İmparatoru Constantinus, şehirlerde ikâmet edip belli meslekleri icra eden zanaatkarların bütün yurttaşlık ödevlerinden muaf olduklarına ilişkin bir emirname yayımlayarak, onlardan boş zamanlarında kendilerini

yetiştirmelerini ve erkek çocuklarını eğitmelerini istemiştir. Romalılar, sağlamış oldukları bu teşviklere rağmen, imtiyazlar vermeyi veya tekel hakları tanımayı reddetmişlerdir. Ayrıca, M.S. 483'de İmparator Zenon, bir imparatorun emriyle bile olsa, giysi ve yiyecek konusunda herhangi bir imtiyaz tanınmayacağına ilişkin bir kararname çıkarmıştır. Böyle bir ilkenin varlığına, günümüzde de, birçok ülkenin patent yasasında rastlanabilmektedir (Foster ve Shook, 1993: 3-4).

Antik Yunan ve Roma'da yenilikçi kimseleri ve mucitleri teşvik etmek amacıyla getirilen himaye düzeni, tarihsel süreç içerisinde giderek bir mülkiyet koruması niteliğine kavuşmuştur. Benzer bir gelişmenin markalar konusunda da yaşandığı söylenebilir.

Markaların tarihi, patentlerin ve telif haklarının tarihinden daha geriye gitmektedir. Arkeologlar, M.Ö. 5000 yıllarında, Taş Devri çanak-çömleklerinin üzerinde birtakım işaretler ya da simgeler bulmuşlardır. Güney Batı Avrupa'da bulunan mağara resimlerinde, bazı hayvanların da işaretlenmiş oldukları görülmüştür. Foster ve Shook, eski dönemlere ait bu tür işaretlerin, bazı işletme fonksiyonlarına hizmet etmekten çok, mülkiyet sahipliğini göstermek üzere kullanılmış olabileceklerini belirtirler.

Arnold ve Vaden'e göre, hiçbir şey, mülkiyet korumasına bir insanın kişisel gücünden daha fazla layık olamaz (1). Bir kimse, fiziksel güce ya da kuvvete sahip olduğu ölçüde, başkalarını, kendi mağarasını, baltasını veya kendi yaratıcılığının ürünü olan bir aleti kullanmaktan alıkoymaz. Zamanla toplum, bazı kavramları veya müesseseleri geliştirir ve bunların temeline kendi örgütlü gücünü yerleştirir. Toplum, bu gücünü mülkiyet kavramının temeline koyduğu zaman da, bildiğimiz anlamda mülkiyet hukuku doğmuş olur. Mülkiyet hukukunun felsefi temelinde ise, bir kimsenin kendi eliyle yarattığı bir baltayı veya başka bir alet-edevatı kullanmaktan ya da yararlanmaktan başkalarını alıkoyma hakkına sahip olduğu şeklinde bir düşünce vardır. Bu düşüncenin aynı şekilde, bir

kimsenin kendi zihinsel gücüyle yarattığı bir icat ya da yenilik için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Benzer bir durumun markalar için de söz konusu olduğu ileri sürülebilir. Rudofsky'e göre, insanın kendisine ait eşyaları markalayarak veya damgalayarak ayırt etme isteği, bütün sosyal sistemlerde görülebilen bir olgudur Tarih boyunca insanın, ister hırslı isterse ihtiyatlı birisi olsun, kendi kişisel ürününe karşı tümüyle ilgisiz kaldığı bir dönem olmamıştır.

Patentlerin Tarihçesi

Patent sisteminin kökeni, Antik Yunan ve Roma dönemine kadar götürülebilmekle beraber, bu konuda asıl gelişmenin XIV. yüzyıl dolaylarında başladığı, Ortaçağ'da kayda değer bir oluşuma rastlanmadığı söylenebilir. Bu bağlamda önce Venedik kent devletindeki düzenlemeler üzerinde durulacak, ardından İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde patent sisteminin gelişimi incelenecektir.

Venedik

Eski Venedik Cumhuriyeti, yüzyıllar boyunca, Avrupa ile dünyanın diğer bölgeleri arasındaki ticaretin büyük bir kısmını kontrol etmiş olup, Venedik'in dünya ticareti üzerindeki bu ağırlığı, Ümit Burnu'nu dolaşarak Doğu'ya ulaşan deniz yolunun keşfedilmesine kadar sürmüştür (Foster ve Shook, 1993: 4).

1297 yılında yürürlüğe konan bir Venedik kararnamesine göre, bir doktor kendi bilgi ve becerisiyle bir ilaç geliştirdiği takdirde, bu icat, lonca bünyesinde korunacaktı, yani sır olarak saklanacaktı ve bütün lonca üyeleri sır olarak muhafaza edilen şeyi araştırmamaya veya gözetlememeye yemin etmek zorundaydı (Klitzke, 1964a: 385).

Dünyanın herhangi bir yerinde kayda geçen ilk gerçek icat patentinin, 1443 yılında, Venedik Cumhuriyeti'nin her bir kasabası için yirmi dört adet un değirmeni inşa etmeyi teklif eden Antonius Marini'ye verilmiş olduğu kabul edilmektedir. Antonius Marini bu başvurusuyla, söz konusu

değirmenleri inşa etme hakkının kendisine tanınmasını ve yirmi yıllık bir süre için susuz çalışan bir değirmeni kurma konusunda başka kimseye izin verilmemesini talep etmiştir. Venedik Kent Devleti'nin Senatosu, anılan başvuruyu, kasabalardan birine inşa edilecek değirmenin test edilmesi ve bu testin başarılı olması şartıyla kabul etmiştir. Test başarılı olduğu takdirde, Marini'nin bu konuda bir tekel ya da imtiyaz hakkına sahip olacağı kabul edilmişti. Yapılan denemenin başarılı sonuç vermesi üzerine, Marini, susuz çalışan un değirmenleri üzerinde tekel yetkisini kazanmıştır (Foster ve Shook, 1993: 4)

Venedik Senatosu, 19 Mart 1474 tarihinde, patentlerin içeriğine ve verilme koşullarına ilişkin düzenlemeler getiren ve alanında bir ilk olan Patent Yasasını kabul etmiştir. Bu yasaya göre önceden bilinmeyen ya da üretilmeyen herhangi bir şeyi icat eden kimse, ilgili idarî büroya başvurarak, başkalarının benzer bir şeyi üretmesini on yıllık süreyle yasaklanmasını talep etme hakkına sahipti. Venedik'te patent alan en ünlü mucit ise, 1592'den 1610'a kadar Padua Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak görev yapan Galileo olmuştur. Galileo, 1594 yılında, suyu yükseğe çıkararak toprakları sulamak üzere geliştirdiği bir alet için patent almıştır. O'nun bu hakkı, yirmi yıllık bir dönemi kapsıyordu. Bu hakkı ihlâl edenler, kendi alet-edevatlarını kaybetmek ve 300 ducatslık bir para cezasını ödemek durumunda kalıyorlardı (Klitzke, 1964a: 386).

Yukarıda sözü edilen Venedik Patent Yasası ile günümüz patent düzenlemeleri arasındaki benzerliğin çarpıcı olduğu söylenebilir. Bu yasa, mucide yaptığı icat üzerinde bir mülkiyet hakkı ile birlikte başkalarını onu üretmek, kullanmak veya yararlanmaktan on yıl süreyle engelleme hakkı tanımıştır (Arnold ve Vaden, 1971: 2). Günümüz patent yasaları da benzer hükümleri taşımaktadır. Patent yasaları gibi, patent terimi de kökenini bu dönemden almıştır. Patent terimi, kaynağını, "açıklanması gereken" veya "açık olması gereken" anlamına gelen *patere* sözcüğünden almaktadır (Bryant, 1999: 5).

İngiltere

İngilizce'de "patent" karşılığı kullanılan bir başka sözcük *Letters Patent* olup, egemen otoriteden, yani İngiliz Taç'ından kaynaklanan bir kısım doküman ya da belgeyi ifade etmektedir. Bu sözcüklerin etimolojik temelinde Latince *litterae patentes* kelimesi bulunmaktadır. Patent sözcüğü, İngiltere'de, önceleri *letter(s) patent (litterae patentes)*, yani "açık, mühürle kapatılmamış mektup, berat" anlamında kullanılmıştır. Patent ya da açık mektupla, imtiyazlar, tekel hakları ve bazı mevkiler verilir (Tekinalp, 1999: 490). Başka bir deyişle *Letters patent*'ler, kökenini Kraliyet imtiyazından alan birer ihsan ya da lütuf niteliğindedir. Geçmişte bu ihsan veya lütuflar bir şeref unvanı, bir ödül veya bir ayrıcalık verme şeklinde olduğu gibi, bir görev bahsetme ya da bir tekel ayrıcalığı tanıma biçiminde de olabiliyordu. Başka bir deyişle bunlar, adli veya idarî bir göreve atama, arazi bağışı, soyluluk unvanı verilmesi, tekel veya icat patentleri şeklinde olabiliyordu. (Carr ve Wood, 1959: 9). Şöyle ki, bir kimse, yargıçlık gibi yüksek bir makama atandığında, bir icat yaptığında veya bir madenin işletme hakkını aldığı anda, kendisine bir *letters patent* verilir. Altı mühürlü olan bu belge, o kimsenin yargıçlık yapma yetkisine, icat üzerinde tekel hakkına sahip olduğunu, belli bir madeni işletebileceğini gösteriyordu (Tekinalp, 1999: 490). İcatlara yönelik olarak, *Open Letters* ismi de verilen patentlerin verilmesindeki asıl amaç, yapılan icat ya da yeniliğin açık bir şekilde sergilenerek kamuya sunulmasıydı.

İngiliz yönetimleri, çok eskiden beri bazı kimselere ayrıcalık tanımışlar ya da ihsanlar vermişlerdir. Bu imtiyaz ya da ihsanlar, herkes tarafından bir ayrıcalık olarak görülen patentler yoluyla sağlanmıştır. İmtiyazlar, genellikle, Monarşinin nakit ihtiyacı duyduğu ya da karşılığını alabileceğini düşündüğü zamanlarda veriliyordu. Bu tür ihsan ya da bağışlar, çoğu zaman oldukça değerli ayrıcalıklar sağlıyordu. Örneğin, bazı kasabalar, kasabalarında fuar ya da pazar açmak için veya kasabalarında geçen emtiadan geçiş vergisi almak için yönetimden ayrıcalık satın alıyorlardı. Aynı

şekilde, Ortaçağ'da, birçok kasabada tacirler ve imalatçılar, ortak çıkarlarını korumak üzere bir araya gelerek loncalar halinde örgütleniyorlardı. Bu loncalar, yönetimden sayısız denecek ölçüde tekel hakkı elde etmişler ve çoğu zaman ticaretin tamamı üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Söz konusu dönemde, İngiliz endüstrisinin dünyanın başka bazı yörelerine göre geride oluşu, bu yöndeki gelişmeyi hızlandırmıştır. İngiliz yöneticileri, bilgili ve hünerli zanaatkarları kendi ülkelerine çekme konusunda oldukça istekli davranmışlardır. Yabancı zanaatkarlara koruma imtiyazları bahşederek, İngiliz endüstrisinin gelişmesini desteklemişlerdir. Bu tür koruma ya da himaye imtiyazları, mevcut otoriteye karşı herhangi bir bağımsızlık sağlamamakla birlikte, lonca düzenlemelerini ve sınırlamalarını aşmaya olanak veren geçiş belgeleri işlevi görmüştür. Süreç içerisinde bu tür imtiyazların sayısı artarken, loncaların gücü azalmaya başlamıştır (Klitzke, 1964a: 387-388).

Koruma imtiyazlarının başlangıcı 1324 yılına kadar geriye götürülebilir. Bu tarihte Kral II. Edward, hünerli Alman madencileri İngiltere'ye getirmek amacıyla koruma sağlamıştır. Daha sonra gelen krallar da aynı yönde çabalarını sürdürerek, özellikle tekstil endüstrisinin ihtiyaç duyduğu boyacı, dokumacı gibi kimselerin ülkeye gelmesini teşvik etmişlerdir ve bunlara özel ayrıcalıklar tanımışlardır. Kral III. Edward, 1327'de, bu politika çerçevesinde kendi uyruklarını yabancı giysileri giymeyi yasaklayacak kadar ileri gitmiştir. 1331'de Flandersli John Kempe, tekstil endüstrisi alanında faaliyette bulunmak üzere ilk kraliyet imtiyazını almıştır. Kempe, kralın himayesi altında çalışmalarını sürdürmüş, dokumacı ve boyacı gibi yabancı ustaları İngiltere'de oturmaya ve işlerini orada sürdürmeye teşvik etmiştir. Daha sonra, Kral III. Edward, bu politikayı, diğer ticarî ve sınaî etkinlikleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bununla beraber, yukarıda da belirtildiği üzere, bu koruma ya da geçiş belgeleri tekelci nitelikte imtiyazlar tanımıyordu ve gerçek bir patent niteliği taşııyordu (Foster ve Shook, 1993: 5).

Gerçek anlamda ilk İngiliz patentinin, kime ne zaman verildiği hususunda tarihçiler arasında bir görüş birliği bulunmamakla beraber, ilk patentin 1440 yılında Shiedameli John'a, daha önce İngiltere'de hiç bilinmeyen bir tuz üretme yöntemini hayata geçirmesi için verilmiş olduğu bilinmektedir. Diğer bir erken dönem patenti ise, 1449'da, renkli cam üretme metodunu uygulamak konusunda, Kral IV. Henry tarafından Utynamlı John'a verilmiştir. Böylece, anılan kişiye renkli cam üretmek üzere 20 yıllık süreyle bir tekel hakkı tanınmış oluyordu (Foster ve Shook, 1993: 6).

Erken dönemde verilen diğer patentlere benzer şekilde Utynamlı John, patent süresi sona erdikten sonra da İngiltere'de renkli cam zanaatının gelişip sürebilmesi için, patent süresince başkaca kimseleri eğitip yetiştirmeyi taahhüt etmiştir. Ancak, önceki patentlerden farklı olarak, John 20 yıllık dönem için başkalarını kendi zanaatını icra etmekten alıkoyma hakkını elde etmiştir. Utynam'lı John'un durumu bir istisna olup, bundan sonra XVI. yüzyılın ortasına kadar başka bir patent imtiyazının verilmediği belirtilmektedir (Boehm, 1967: 14).

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında İngiliz patent sistemi netleşmeye başlamış; Kraliçe Elizabeth Dönemi (1558-1603)'nde İngiltere siyaset, ticaret ve zanaat bakımından Avrupa'nın en büyüklerinden biri olmuş ve Taç'ın endüstriyi geliştirme politikası çerçevesinde tekel hakları sağlama yoluna gitmiştir. Elizabeth döneminden önce kraliyet makamının ayrıcalık tanıma veya imtiyaz verme hakkını istismar ettiği, ulusal endüstriyi teşvik etmek üzere kamuya açık imtiyazlar vermek yerine, yabancı zanaatçıları kendi maiyetine almak üzere onlarla gizli görüşmeler yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu politika çerçevesinde; Alman zırh imalatçıları, İtalyan tersane ustalarını ve cam eşya üreticilerini, Fransız dökümcülerini İngiltere'ye getirdikleri bilinmektedir. Bu kimselere tanınan imtiyazlar yayımlanmadıkları ve patent siciline işlenmiş olmadıkları için, Taç ile bunlar arasındaki ilişkinin niteliği tam olarak bilinmemektedir (Klitzke, 1964a: 394).

Elizabeth döneminde izlenen imtiyaz sağlama politikasının esası; o zamana kadar endüstriyel zanaatlar bakımından Kıta Avrupa'sının oldukça gerisinde kalan İngiltere'ye, yeni endüstrilerin gelişmesini teşvik etmek üzere, yetişmiş zanaatçıları çekmek yönünde olmuştur (Klitzke, 1964a: 394). Bu dönem, icat yapanların düzenli bir şekilde patent aldıkları bir dönem olup, patent hukukunun gelişiminde önemli bir aşamayı simgelemektedir. Patent tarihinde bir dönüm noktası, 1559 yılında İtalyan Giacomo Acontio'nun icat ettiği tekerli makineler (*wheel machines*) için koruma sağlamak üzere Kraliçe I. Elizabeth'e başvurusuyla gerçekleşmiştir. Acontio, icadının başkalarının kopya edileceğinden korkup, Kraliçe'ye başvurmuş, o da bu başvuruyu uygun bularak Acontio'ya istediği korumayı sağlamış ve böylece mucidlere buluşları için patent hakları vererek ödüllendirme şeklindeki İngiliz politikasını başlatmıştır (Foster ve Shook, 1993: 6). Ancak bu dönemde, yenilikle ilgisi olmayan alanlarda da patent verildiği bilinmektedir. İcât patentleri yanında; icât niteliği taşımayan imalatlara mallara ve bunların satışı konusunda tekeller verilmiş, daha da ileri gidilerek, günlük kullanılan sabun, deri, tuz, bıçak, demir ve kâğıt gibi ürünler üzerinde bile patent hakkı tanınmıştır (Carr ve Wood, 1959: 10). İlgili ya da ilgisiz birçok konuda tekel hakkı sağlayan imtiyazların verilmesi, fiyatların yükselmesine ve haksız rekabete yol açarak, gerek tüketicilere gerekse diğer üreticilere zarar vermiş, giderek artan istismar ve yozlaşmadan dolayı tekellere karşı kin ve nefret artmıştır (Klitzken 1964a: 394). Bu gelişmeler üzerine; parlamentoda söz konusu uygulamalara yönelik muhalefet sesini yükseltmeye başlamış ve 1623 yılında, patentlerin istismarına son vermek üzere, Tekeller Yasası (*the Statute of Monopolies*) kabul edilerek yürürlüğe konmuştur. Bu yasa ile tekeller yasaklanmış; bu yasaklamadan sadece eserlerin ilk ve gerçek yaratıcıları muaf tutularak, bunlara on dört yıl süreyle başkalarını kendi icatlarını kullanmaktan alıkoyma hakkı tanınmıştır (Arnold ve Vaden, 1971: 3). Bu yasal düzenlemeye rağmen, imtiyaz ya da ayrıcalık tanıma usulü, ilgili makamın

bir ihsanı veya lütfu niteliğini muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle, icadı yapan kimseye, ilgili makamdan böyle bir imtiyazı talep etme veya isteme hakkı tanınmamıştır. İlgili makamca, icât yapmamış tacir, sanayici ve esnaf gibi kimselere imalat ve ticaret tekeli sağlanmasına son verilerek, sadece gerçek mucidler koruma altına alınmıştır. Mucid, icadını ister kendisi imâl etsin, isterse bedel karşılığında bir sanayiye devretmiş olsun, imtiyazdan asıl yararlanan kişi konumuna gelmiştir. Söz konusu yasa, her ne kadar mucide imtiyaz talep etme konusunda bir hak tanımamış olsa da, yaratıcı kimsenin mali haklarını koruyan ilk düzenleme olmuştur (Hirs, 1948: 34).

1623 tarihli Tekeller Yasası, süreç içerisinde birçok değişikliğe uğramakla beraber, hem İngiliz hem de ABD patent sisteminin bugüne kadar temeli olarak kalmıştır. Bu yasa, patentler için on dört yıllık bir koruma süresi getiriyordu. O dönemde İngiltere'de bir çırağın hizmet süresi yedi yıldır. Böylece iki çırak kuşağına, bir icadı öğrenme fırsatı verilmiş oluyordu. Başlangıcında ABD patent sistemi, ilkin on dört yıllık, ardından da yedi yıllık bir ek koruma dönemi öngörüyordu. Günümüzde ise, on dört ile yirmi bir yıl arasında bir uyumlaştırmaya gidilerek, koruma dönemi 17 yıl olarak yürürlükte (Foster ve Shook, 1993: 7).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Amerikan patent sistemi İngiliz Hukuku (*Common Law*)'ndan büyük ölçüde etkilenmiş olup, koloni döneminden başlayarak yararlı zanaatların gelişmesini teşvik etmek bakımından icat yapan kimselerin korunması gerekliliği kabul edilmiştir (Klitzke, 1964a: 394). 1640 ile 1776 yılları arasında her koloni tarafından patent imtiyazları verilmiştir (Bryant, 1999: 5). Yetişmiş zanaatkarları ve sanayicileri Yeni Dünya'da faaliyette bulunmaya teşvik etmek üzere; ikramiye, prim ve parasal yardım gibi araçlara başvurulmuş olduğu da bilinmektedir. Eski dünyanın tekel (monopol) sisteminden haberdar olan zanaatçılar ve sanayiciler, koloni yönetimlerinden kendi faaliyetlerine saldırıları önlemeye yönelik tekel patentleri

verilmesini talep etmişlerdir. Endüstrileşmeye şiddetle ihtiyaç duyan koloniler, tamamen serbestlik tanımamış olsalar da, patent imtiyazları sağlamışlardır (Klitzke, 1964b: 395).

Massachusetts kolonisi tarafından 1641 yılında yürürlüğe konulan "Özgürlükler Yasası" (*The Body of Liberties*), tekel verilmesini yasaklamış olmakla beraber, ülkeye yararlı olabilecek yeni icatları bu yasağın kapsamı dışında bırakmıştır. Amerika'da ilk patent imtiyazı, 1641 yılında bu koloni tarafından, Samuel Winslow adlı kişiye tuz üretim sürecine ilişkin icadından dolayı verilmiş. Bu patent, Winslow'a, yeni tuz işleme yöntemiyle tuz üretimini bir yıl içinde gerçekleştirmek şartıyla, 10 yıllık bir dönem için verilmiştir. Söz konusu üretim başarılı olduğu takdirde, aynı şeyi farklı tarzda üretecek olanlar hariç olmak üzere, başkalarının tuz üretimi yapmaktan men edileceğini bildirilmiştir (Foster ve Shook, 1993: 8). Yine aynı koloni tarafından 1646'da Joseph Jenks'e, 14 yıllık süre için, suyla çalışan değirmen makinaları icadı nedeniyle patent imtiyazı sağlanmıştır. Bu, gerçek bir icada ve makine icadına yönelik ilk patent olmuştur. Amerika'da en çok patent veren Massachusetts kolonisini, Connecticut, Virginia, South Carolina, New York ve Rhode kolonileri takip etmişlerdir. Aynı şekilde, bu koloniler, "Özgürlükler Yasası"na benzer düzenlemeleri de 1672'den itibaren yürürlüğe koymuşlardır. Kolonilerin geri kalan kısmı ise, Bağımsızlık Savaşı sonrasında kadar herhangi bir patent koruması sağlama yoluna gitmemiştir. On sekizinci yüzyılda, en çok endüstrileşmiş Pennsylvania kolonisinde bile, icat yapanlar, hiçbir imtiyaza sahip olamamışlardır (Klitzke, 1964b: 395).

Yaklaşık dokuz yıl süren Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, Amerikan kolonileri, kendilerini, çok uzak bir diyardan yönetmeye çalışan İngiliz Taç'ından kurtarmışlar ve gevşek bir egemen devletler örgütlenmesi gerçekleştirmişlerdir. Federal devlet yapısı içinde yer alan federe devletler ya da eyaletler, İngiliz uygulamasını taklit ederek mucidlere tekel hakları vermeye devam etmişler. Ancak bu dönemde mucidlerin, üst

yönetim makamlarında bulunan kişiler tarafından bahsedilen özel imtiyazlara ya da işlemlere bağımlı kalmamaları için, yasama organı tarafından kabul edilip yürürlüğe konacak yasal düzenlemelere büyük ihtiyaç duyulmuştur. Genel bir patent düzenlemesi için ilk ciddi girişimde bulunan eyalet, South Carolina olmuş; bu eyalet tarafından 1784 yılında yürürlüğe konan yasa ile; kitaplar üzerinde telif hakları tanınmasına ve yararlı makineler icat edenlere on dört yıllık bir süre için tekel hakları sağlanmasına ilişkin hükümler getirilmiştir. Daha sonraları, bu düzenlemeye benzer düzenlemeler diğer eyaletler tarafından da yapılmıştır. Bu yasal düzenlemelere rağmen, Federal Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra, federe devletlerin patent verme işlemleri giderek azalarak son bulmuştur (Foster ve Shook, 1993: 8).

Federal Anayasa taslağını hazırlamakla görevli komite, 14 Mayıs 1787'den itibaren Philadelphia'da günlük olarak toplanmaya başlamıştır. İngiliz yönetiminin tekel imtiyazı uygulamasının sakıncalarının bilincinde olan bu komitenin üyeleri, kendi yeni devletlerinde böyle bir sistemin uygulamasına karşı çıkmışlardır. Bununla beraber, eser sahiplerini ve mucidleri koruyacak bir düzenin gerekliliğinin de farkındaydılar. Komite üyelerinden James Madison ve Charles Pinckney tarafından sunulan öneriler arasında, eser sahiplerine ve mucidlere haklar sağlamaya yönelik maddeler de vardı. Anayasa'da yer alan ilgili hükme göre, Federal Yasama Organı Kongre, yazarlara ve mucidlere kendi eserleri ve icatları üzerinde belli bir süreyle tekel hakkı sağlayarak, sanatın ve bilimin gelişmesini teşvik etme yetkisine sahip oluyordu. Böylece dünya tarihinde, ilk kez bir anayasa, kişilerin kendi yaratıcı zekalarının ürünleri üzerinde mülkiyet haklarına sahip olduklarını kabul ediyor ve sınırlı bir dönem için bu hakların korunmasını hükme bağlıyordu. Madison ve Pinckney tarafından sunulan öneride "patent" ve copyright sözcükleri bulunduğu halde, Anayasa Komitesi'nden çıkan nihaî metinde ve Anayasa' da bu sözcükler yer almamıştır (Klitzke, 1964b: 397). Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 1790 yılında

Patent Yasası ve Copyright Yasası Kongre tarafından kabul edilmiştir. Yeni Patent Yasasına dayanarak Patent Kurulu tarafından 1790'da üç, 1791'de otuz üç, 1792'de on bir ve 1793'de on adet patent verilmiş, 1793'de yapılan yeni bir düzenlemeden sonra patentlerin sayısı giderek artmıştır. Patent sayısı XX. yüzyılda çok hızlı bir şekilde yükselerek 1935'de iki milyon civarında iken 1961'de üç milyona ulaşmıştır. Bugün yaklaşık 4,7 milyon patent verilmiş bulunmaktadır (Foster ve Shook, 1993: 9).

Markaların Tarihçesi

Markaların tarihi kökeni, patentlerin ve telif haklarının tarihinden daha eskidir. Arkeologlar, M.Ö. 5000 yılları dolaylarında imal edilen Taş Devri çanak-çömleklerinin üzerinde birtakım işaretler bulmuşlardır. Yine, Güney-Batı Avrupa'da bulunan bizonlara ilişkin mağara resimlerinde, hayvanların da işaretlenmiş oldukları görülmüştür. Antik döneme ait bu tür işaret ya da damgaların, birtakım ticarî ve mesleki işlevler görmekten çok, mülkiyet sahipliğini göstermek için kullanıldıkları sanılmaktadır (Foster ve Shook, 1993: 19).

Çok sayıda üretilen objeleri markalamanın kökeni, zaman içinde oldukça geriye gitmektedir. Bu bağlamda Mezopotamya bölgesinde ve Mısır'da üretilen tuğlalar ile çatı kiremitlerinin kabartma şeklinde damgalar taşıdıkları bilinmektedir. Üstelik bu damgalar sayesinde uzun yıllar önce kaybolan kasabaların, anıtların ve sitelerin yeri de tespit edilebilmektedir. Örneğin Mısır tuğla markaları, Mısır hanedanlarının kökenini çözmeye katkıda bulunmakta, bu sayede mütevazı markalar, çok değerli tarihsel bir kaynak haline gelebilmektedir (Rudofsky, 1952: 3).

M.Ö. 3200 yıllarında, ilk hanedan dönemi Mısır krallarının mezarlarında çıkarılan pişirilmiş kil çömlek, saksı ve kavanozların üzerinde, kaynaklarını gösteren işaretlere rastlanmış olup, söz konusu eşyalar üzerindeki bu markaların, kusurlu mal üreten üreticileri tespit ederek sorumlu tutmak ve

cezalandırmak amacıyla kullanıldıkları sanılmaktadır. Bu dönemde, inşaatlarda kullanılan taşlar üzerinde rastlanan simgelerin, çıkarıldıkları taş ocağını veya onları işleyen duvarcı ustalarını göstermek için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde kiremit ve tuğlalar da üreticilerinin isimleriyle damgalanmışlardır (Foster ve Shook, 1993: 19).

M.Ö. 500 ile M.S. 500 yılları arasında varlığını sürdüren Roma uygarlığı, markaların ticari amaçlarla kullanan bir ekonomiye ilişkin en eski kayıtları ya da belgeleri araştırmacılara sunmaktadır. Latin literatürü peynir, şarap, ilaç, metalik süs eşyası ve cam objeler üzerinde üreticilerin işaretlerinin bulunduğuna ilişkin bilgiler vermektedir. Bu konuda delil sayılabilecek diğer öğeler olarak elbiseleri işaretlemek için kullanılan damgalardan ve duvar ustalarının inşaat taşları, tuğlalar ve kiremitler üzerine keski ile kazdıkları simgelerden söz edilebilir. Bu simgelerin, söz konusu objelerin yapımcılarını belirlemek amacıyla kazındıkları sanılmaktadır (Foster ve Shook, 1993: 20). Roma dönemindeki markalar; bir kamu binası veya anıtsal eser üzerinde yer alabildiği gibi, mermer heykeller, bronz eşyalar ve mozaikler üstünde de bulunabiliyordu. Bu dönemde markalar, sadece özel ve kamusal alanda değil askerî alanda da kullanılabiliyordu. Roma orduları, o dönemde, modern nitelikte birlikler olup, askerleri de birçok zanaatta hüner sahibiydi. İmparatorluğun taşra veya sınır bölgelerinde bulunan askerler, ihtiyaç duydukları inşaat materyallerini bizzat sağlamak durumundaydılar. Roma eyaletlerindeki harabeler ve askerî malzemeler üzerindeki damgaların ve süslerin sık sık değişmekte olması, askerî birliklerce takip edilen yollar hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir (Rudofsky, 1952: 4).

Markalara ilişkin olarak, gerek Roma uygarlığından gerekse diğer antik çağ uygarlıklarından bugüne intikal eden en yaygın kalıntı çanak-çömlekler olmuştur. Yaklaşık altı bin civarında farklı Roma çömlek işareti rastlanmıştır.

Çoğunlukla metal, ahşap, taş ve cam malzemeler üzerinde yer alan markalar; arı, kalp, hayvan figürü, haç, büyük harf ve aslan başı gibi simgelerden oluşuyordu. Bu markalardan bazıları, sürpriz denecek ölçüde günümüz markalarıyla benzer niteliktedir. Örneğin, bir yağ lambası imalatçısı olan Marcus Rutilus Lupus, ürünleri üzerinde bir kurt başı simgesi kullanmış olup, isminin üçüncü sözcüğü olan Lupus, Latince kurt anlamına gelmektedir (Foster ve Shook, 1993: 20).

Roma İmparatorluğunun çökmüş olduğu M.S. V. yüzyıl ile XI. yüzyıl arası devreyi ifade etmek için kullanılan Karanlık Çağ döneminde, markalara ilişkin yeterli bilgi bulunmamakla beraber (Foster ve Shook, 1993: 20), M.S. 500'den sonra, harf temelli yazılı markaların kullanımının büyük ölçüde ortadan kalktığı bilinmektedir. Bu dönemde zanaatkarların en basit düzeyde bile okuma-yazma bilmedikleri anlaşılmaktadır. Rudofsky (1952: 13) tarafından, tam bir cehalet dönemi olarak anılan bu çağda, antik medeniyetin hafızası sönükleşmiş; bazı bilgi tortuları, sadece teoloji, astronomi ve retorik'in inceleme konusu yapıldığı manastırlarda var olabilmiştir. Diğer etkinlik alanlarının yararsız olduğu düşünülen bu dönemde, giderek rahiplerin bile neredeyse okur-yazar olma niteliğini kaybettikleri anlaşılmaktadır.

Ortaçağda XII. yüzyıldan itibaren, çeşitli ürünler üzerinde değişik markaların varlığına rastlanmaya başlanmış, bütün Avrupa'da loncaların ağırlığının artmasına bağlı olarak markalar, loncaların müşterilerine garanti verdikleri bir kalite standardı olarak işlev görmüştür. Lonca düzenlemeleri, genel olarak kendi üyeleri tarafından üretilen her ürünün hem lonca simgesini hem de birey olarak zanaatkarın işaretini taşımasını gerektiriyordu. Loncarın simgesi ya da markası, malların kaçak olmadığı hususunun kamu tarafından bilinmesine yarıyordu. Bununla beraber, zayıf ya da kusurlu işçilikten dolayı, zanaatkarın bireysel sorumluluğu devam ediyordu ve disiplin hükümleri lonca tarafından uygulanıyordu. Bu dönemde markalar, daha çok ürünlerin imalatçılarına ilişkin bir kanıt

olarak kullanılmış olmakla beraber, alım-satım işleriyle uğraşan tacirlerin de marka kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak loncaların egemen olduğu bu ekonomide tacirlere reklam yapma izni verilmemiştir. XIV. ve XVII. yüzyıllar arasını kapsayan dönemde; tacirler tarafından kullanılan markalar (*merchant's marks*), üretici markalarından (*maker's marks*), daha önemli olmuştur. Çünkü, çok değişik kaynaklardan veya yerlerden gelen malların ticaretini yapan tacirlerin ünü, ellerindeki malların kalitesine dayanmaktaydı. Tacir markaları, malların veya ambalajların üzerinde bulunduğu gibi, deniz yoluyla taşınan eşyaların gemi kayıtlarında veya yük irsaliyelerinde de görünüyordu (Foster ve Shook, 1993: 20-21).

İngiltere

İngiliz hukukunda, markalara ilişkin olarak kaydedilen ilk düzenleme, 1266 yılında yürürlüğe konan bir yasadır. Bu yasaya göre, fırıncılar ürettikleri her çeşit ekmek için bir marka kullanmak zorundaydılar. Benzer şekilde, yine XIII. yüzyılda, zil (çingirak) dökümcülerinin markalarına, XIV. yüzyılda ise kağıt üzerine basılmış filigranların kullanımına rastlanmaktadır. XV. ve XVI. Yüzyıllarda; zırh ve silah yapımcılarının, metal ustalarının, kağıt üreticilerinin, matbaacıların, dokumacıların ve dericilerin yaygın bir şekilde marka sahibi oldukları bilinmektedir. Bu dönemde, başkasına ait markayı, kopya edenleri cezalandıran sert hukuki düzenlemelerin mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin, düşük nitelikli ucuz şarabı, üstün kalite şarap gibi satan bir hancının asılmış olduğu aktarılmaktadır (Foster ve Shook, 1994: 21).

İngiltere'de markalarla ilgili olarak kayda geçen ilk dava, Londra'da, vefat etmiş bir bıçak imalatçısı olan kocasına ait markanın başkası tarafından kullanıldığını öğrenen dul eşi tarafından 1452 yılında açılmıştır. Yine 1618 yılında, bir elbise imalatçısının, aynı markayı kullanmakta olan başka bir imalatçı hakkında dava açmış olduğu bilinmektedir. Bu dönemde İngiliz marka hukukunun gelişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu gelişmelere rağmen, XIX. yüzyıla gelinceye kadar diğer

ülkelerde marka, mülkiyetin esaslı bir ögesi ve hukuki korumaya layık önemli bir değer olarak görülmemiştir. Tüketim maddelerinin kitlesel üretim ve dağıtımının giderek artmasıyla, markaların ticaret ve ekonomi için yaşamsal bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Markaların sayısı XIX. yüzyıldan itibaren sürekli bir şekilde artmıştır. Örneğin ABD'de, XIX. yüzyılda kayıtlı marka sayısı 121 iken, 1970'de 23.444, 1989'da ise yaklaşık 1.560.000 olmuştur (Foster ve Shook 1993: 21-23). Sonuç olarak denilebilir ki, markalar, bundan böyle modern işletmelerin esaslı bir ögesi haline gelmiş bulunmaktadır.

Sonuç

Patentlerin ve markaların kökeni, çok eskilere gitmekle beraber, bu konudaki asıl gelişmenin, Avrupa'da feodalitenin çözülmekte olduğu dönemden başlayarak, yani kapitalizmin gelişmeye başladığı XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren gerçekleşmeye başladığı söylenebilir.

Patentlerin, başlangıçta, icat yapan kimseleri ödüllendirmekten çok, yeni ve yararlı teknolojiler ile hünerli yabancı ustaları ülkeye çekmek ve bu yolla endüstriyel gelişmeyi sağlamak amacıyla verildikleri bilinmektedir.

Orta Çağın sonlarına doğru zanaatkarlara ve esnaflara, yaptıkları yenilikler ve icatlardan dolayı, idarî otoritelerce bahşedilen imtiyazların yerini, zamanla ulusal düzeyde geçerli olacak yasal düzenlemeler almaya başlamıştır. Bu çerçevede yapılan hukuksal düzenlemelere örnek olarak; 1474 tarihli Venedik Patent Yasası, 1623 tarihli İngiliz *Statute of Monopolies*, 1790 tarihli Amerikan ve 1791 tarihli Fransız Patent Yasası zikredilebilir. Kendi ekonomilerini koruyup geliştirme politikasını benimseyen ulus-devletlerin tüm ülke düzeyinde etkili kanunlaştırma çalışmaları yaptıkları bu dönemde, icat yapanların ödüllendirilmesi anlayışı öne çıkmıştır.

Markalar konusunda da asıl gelişme, kapitalizmin bir sistem olarak ortaya çıkmaya başlamasıyla yaşanmıştır.

Malların kitlesel üretim ve dağıtımının giderek artmasıyla, XIX. yüzyıldan itibaren markaların ticaret ve ekonomi için ne denli yaşamsal öneme sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Arnold, Tom ve Frank S. Vaden (1971). *Invention Protection for Practicing Engineers*. New York: Barnes and Noble.
- Boehm, Klaus (1967). *The British Patent System*. London: Cambridge University Press.
- Bryant, Joy L. (1999). *Protecting Your Ideas*. London: Academic Press.
- Carr, Laurance H. A. ve J. C. Wood (1959). *Patents For Engineers*. London: Chapman and Hall.
- Foster Frank H. ve Robert L. Shook (1993). *Patents, Copyrights and Trade Marks*. New York: John Wiley.
- Hirř, Ernst (1948). *Fikri ve Sınaf Haklar*. Ankara: Ar Basımevi.
- Klitzke, Ramon A. (1964a). "History of Patents- Abroad." *The Encyclopedia of Patent Practice and Invention Management*. Robert Calvert (der.) içinde. New York: Reinhold Publishing. 384-394.
- Klitzke, Ramon A. (1964b). "History of Patents-US". *The Encyclopedia of patent Practice and Invention Management*. Robert Calvert (der.) içinde. New York: Reinhold Publishing. 394-404.
- Rudofsky, Bernard (1952). "Notes on Early Trademarks and Related Matters." *Trademark Design*. Egbert Jacobson (der.) içinde. Chicago: Paul Theobald Publisher. 1-38.
- Tekinalp, Ünal (1999). *Fikri Mülkiyet Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.

Armand Mattelart'la Söyleři

Nilgün Tural
Ankara Üniversitesi,
İletişim Fakültesi